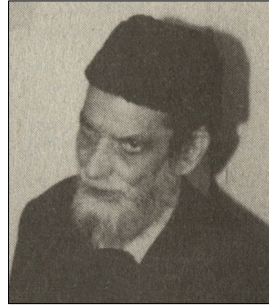

Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah (1908-2002)

XX. yüzyılın önemli tanıklarından biri, çok yönlü İslâm âlimi Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah 17 Aralık 2002 Salı günü ABD'nin Florida eyaletine bağlı Jacksonville kentinde vefat etti.

Muhammed Hamîdullah 1908 yılında Hint yarımadasının güneyinde Haydarâbâd Nizamîliği'ne bağlı Dekken bölgesindeki Haydarâbâd'da (bugün Hindistan'ın Andra Pradeş eyaletinin merkezi) dünyaya geldi. İlk dinî bilgileri köklü bir ilim geleneğine sahip ailesinden alan Hamîdullah ortaöğretim için devam ettiği Dârü'lulûm ve Câmia Nizâmîyye'de geleneksel İslâmî ilimlerin yanı sıra fen bilimlerini de tahsil etti. Bu arada Arapça, Farsça ve İngilizce öğrendi. Yüksek öğrenimini Haydarâbad'daki Osmanîye Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde üstün başarı ile tamamladıktan sonra aynı fakültede devletler hukuku alanında master yaptı. Bu arada Mekke, Medine, Beyrut, Şam, Kahire ve İstanbul gibi tarihî merkezlere giderek buralardaki kütüphanelerde araştırmalar da bulundu, el yazmaları üzerinde çalıştı. Temin ettiği bir bursla Almanya'ya gitti ve 1933 yılında Bonn Üniversitesi'nde hazırladığı *Die Neutralität im Islamischen Wölkerrecht* (Berlin 1935) adlı teziyle devletler umumi hukuku doktoru oldu. Ardından Fransa'ya gitti ve 1934 yılında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde *La Diplomatie musulmane a l'epoque du prophete et des khalifes orthodoxes* (Paris 1935) adlı ikinci doktora tezini tarih-edebiyat alanında tamamladı. Doktora çalışmaları sırasında Paul Kahle, Fritz Krenkow, Christiaan Snouck-Hurgronje, Maurice Gaudetroy-Demombynes ve Louis Massignon gibi ünlü oryantalistlerle tanıştı, onlardan istifade etti ve bilgi alışverişinde bulundu. Ayrıca Fransa ve Almanya'daki kütüphanelerin yanı sıra Kuzey Afrika ülkelerine giderek buradaki birçok tarihî kütüphanede el yazmalarını inceledi.

Bati'daki öğrenim ve araştırmalarından sonra memleketi Haydarâbâd'a dönen Hamîdullah, 1936'dan sonra on yıl süreyle Osmanîye Üniversitesi Hukuk

Fakültesi'nde siyer ve devletler umumi hukuku öğretim üyeliği yaptı, lisans ve lisans üstü seviyesinde birçok öğrenci yetiştirdi.

Haydarâbâd Nizamîliği'nin Birleşmiş Milletler nezdinde temsilciliğini de yapan Muhammed Hamîdullah 1948 yılında Paris'te bulunduğu sırada Haydarâbâd'ın Hindistan güçleri tarafından işgal edilmesi üzerine ülkesine dönmedi ve mülteci vizesi ile Fransa'ya yerleşti. Haydarâbâd'ın bağımsızlığı için yaptığı çalışmalar sebebiyle Hindistan hükümeti tarafından pasaportu iptal edilen ve ülkesine giriş yasağı konulan Hamîdullah, bundan sonra bir daha memleketine dönememiş, işgale karşı duyduğu tepki ve problemin bir gün halledileceğine dair beslediği ümit dolayısıyla ömür boyu hiçbir ülkenin vatandaşlığına girmeksizin "Haymatlos" (uyruksuz-vatansız) statüsünde yaşamayı tercih etmiştir.

Hayatının son elli yılına yakın kısmını Paris'te geçiren Hamîdullah, burada İslâm Kültür Merkezi'nin açılmasına katkıda bulundu ve *France-Islam* adlı aylık dergiyi uzun süre yayımladı. 1954-1978 yılları arasında Paris'teki Fransız Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde (CNRS) araştırmacı olarak görev yaparken aynı zamanda Fransa, Mısır, Pakistan ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeye giderek çeşitli üniversitelerde dersler ve konferanslar verdi.

1932 yılında araştırmalar yapmak için geldiği Türkiye'ye, uzunca bir aradan sonra 1951'de tekrar gelerek İstanbul'da toplanan Uluslar arası Müsteşirler Kongresi'nde tebliğ sunmuş olan Hamîdullah, kongre başkanı Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın dikkatini çekmiş, onun teklifi üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kuruluş çalışmaları devam eden İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne sözleşmeli profesör olarak senede bir yarıyıl gelip ders verme, araştırma ve yayımlar yapmayı kabul etmiştir. 1952'den itibaren 1977'ye kadar 25 yıl boyunca İstanbul Üniversitesi'ndeki ilmî faaliyetlerine devam eden Hamîdullah, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne de davet edilmiş, burada çok verimli dersler ve konferanslar vermiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Fransız Bilimsel Araştırmalar Merkezi'ndeki görevinden emekli olduktan sonra da araştırmalarını sürdüren Hamîdullah yaşlılığına bağlı rahatsızlığının ilerlemesi üzerine 1996'da ABD'nin Pennsylvania eyaletine, bir süre sonra da Florida eyaletinin Jacksonville şehrindeki akrabalarının yanına yerleşti. 17 Aralık 2002 Salı günü bir ağabeyinin torunu olan Sedîde Atâullah'ın evinde sabah namazını kıldıktan sonra vefat etti. Ertesi gün öğrencilerinden Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı'nın kıldıracağı cenaze namazının ardından Jacksonville'deki müslüman mezarlığında toprağa verildi.

Çok yönlü bir İslâm âlimi olan Muhammed Hamîdullah İslâm hukuku, İslâm tarihi, hadis ve tefsir gibi İslâm ilimlerinin çeşitli alanlarında araştırmalar yapmış, kırk civarında kitap ve 700'e yakın makale telifi yanında yazma ha-

linde bulunan birçok önemli kaynak eserin neşrini gerçekleştirmiştir. Eserlerini çoğunlukla Arapça, Urduca, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak kaleme almakla birlikte Hintçe, Farsça, Türkçe, İtalyanca ve Rusça dillerini de bilmekteydi. Araştırmalarındaki titizliğiyle bilinen Hamîdullah'ın çalışmalarını sürekli gözden geçirmesi, yeni ilâvelerde bulunması ve varsa yanlışlarını tashih etmesi önemli özelliklerinden biridir. Kendisini bizzat veya eserlerinden tanıyan herkesin nezaketi, alçak gönüllülüğü ve takvası ile ilim ve edebi şahsında birleştirmiş bir İslâm âlimi olduğu hususunda ittifak ettiği Hamîdullah hiç evlenmemiş, ayrıca eserlerinden de telif ücreti almamıştır.

Hamîdullah'ın önemli bir kısmı Türkçe'ye çevrilen çalışmalarından bazıları şunlardır: *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları* (makaleler külliyyatı, derleyen: Salih Tuğ, İstanbul 1962), *İslâm'da Devlet İdaresi* (Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1963), *İmam-ı Azam ve Eseri* (Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1963), *İslâm Fıkhi ve Roma Hukuku* (Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1964), *Kur'an-ı Kerim Tarihi* (Çev. Sait Mutlu, İstanbul 1965; Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993), *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmam b. Münebbih* (Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1967), *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râside* (Beyrut 1983, 1985; eserin Hz. Peygamber dönemine ait kısmı Vecdi Akyüz tarafından *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri* adıyla çevrilmiştir), *İslâm Peygamberi* (Çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980, 1990, 1993), *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1991), *İslam Müesseselerine Giriş* (Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992), *Makaleler/İlk İslâm Devleti* (Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992), *Rasûlullah Muhammed* (Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1992), *İslam Anayasa Hukuku* (Haz. Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, Hamîdullah'ın konuyla ilgili makalelerinden oluşmaktadır), *İslâm'a Giriş* (Çev. Cemal Aydın, Ankara 1996), *İslâm'ın Doğuşu* (Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul 1997), *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu* (Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1998),

Hamîdullah'ın tercümeleleri arasında Fransızca Kur'an meali (*Le Saint Coran*, Brentwood 1989; Türkçesi *Aziz Kur'an: Çeviri ve Açıklama*, Çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul 2000) ile meşhur Hanefî âlimi İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *es-Siyerü'l-kebîr*'inin Fransızca tercümesi (*Le Grand livre de la conduite de l'état*, I-IV, Ankara 1989-1990) önemli bir yer tutmaktadır.

Hamîdullah tarafından neşredilen eserlerden bazıları ise şunlardır: Hemmâm b. Münebbih'in *es-Sahîfetü's-sahîha* adlı hadis mecmuası (Haydarâbâd 1955, 1956, 1961, 1967, Paris 1979), Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eshrâf* adlı eserinin Hz. Peygamber'in hayatıyla (siyer) ilgili bölümü (I, Kahire 1959), Reşid b. Zübeyr'in *ez-Zehâir ve't-tuhaf* adlı eseri (Küveyt 1959), Mu'tezile kelâmcısı ve fıkıh âlimi Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh* adlı eseri (I-II, Dımaşk 1385/1965), Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *Kitâbü'n-*

Nebât isimli botanik ansiklopedisinin bir bölümü (Kahire 1973; Karaçi 1993) ve İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk*'ı (Rabat 1976; Konya 1981)¹.

Casim AVCI, Dr.

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi,

¹ Muhammed Hamîdullah'ın hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında şu eserlere başvurulabilir: Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1993, I, XV-XX; II, 1158-1169; Ramazan Altınay, "Örnek Bir Çağdaş İslâm Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Van 2000, s. 263-298; Salih Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", *Marife*, II/3, Konya 2002, s. 9-12; Mehmet Görmez, "Hamîdullah Hocamız Üzerine Mehmet Said Hatiboğlu İle Söyleşi", *İslâmiyât*, V/4, Ankara 2002, s. 4-13; İsmail Kara, "Gurûb Etti Güneş Dünya Karardı...", *Dergâh*, XIII/156, İstanbul 2003, s. 1, 14-18; Yusuf Ziya Kavakçı, "Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslâm Âlimi", *Yedi İklim* (M. Hamidullah özel sayısı), XVI/157, İstanbul 2003, s. 21-28; Orhan Okay, "Âlimin Ölümü", aynı eser, XVI/157 (2003), s. 40-41; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Çok Yönlü Bir İslâm Âlimi Portresi: Muhammed Hamidullah", aynı eser, XVI/157 (2003), s. 58-59; aynı yazar, "Muhammed Hamîdullah", *Çağdaş İslâm Düşünürleri* (Haz. Cağfer Karadağ) Bursa 2003, s. 87-98; A. R. Momin, "Professor Dr. Muhammad Hamidullah (1908-2002)", *Hamdard Islamicus*, XXVI/1, Karachi 2003, s. 7-10.